

על הפער בין הדימוי העצמי של משוררת לבין סוגיית התקבלותה: המקרה של ספרות הילדים של לאה גולדברג¹

דר' ורד טהר

בקרריירה הספרותית של לאה גולדברג מתקיימים במקביל שני נתיבי כתיבה: למבוגרים ולילדים. מ"טבעות עשן", ועד פטירתה בשנת 1970, היא כותבת ומפרסמת למבוגרים ולילדים במקביל ובאופן רציף, וכך למשל, קובץ שירי הילדים הקלאסי "מה עושות האיילות" יצא לאור בשנת 1949, שנה לאחר פרסומו של הקובץ "על הפריחה", קובץ השירים לילדים "צריך קטן" פורסם בשנת 1959, במקביל לצאתה לאור של האסופה "מוקדם ומאוחר" והסיפור "מעשה בצייר" מתפרסם בשנת 1965, שנה לאחר "עם הלילה הזה". במקביל ליצירה מקורית, נזכר גם עבודות נוספות בשדה ספרות הילדים: תרגומים², עיבודים של מעשיות עממיות³ או עיבודים של סיפורי ילדים רוסיים⁴, יצירות שפרסמה ב"דבר לילדים" וכונסו בספרים לאחר פטירתה⁵, ספרים שכתבה יחד עם הצלמת חנה ריבקין-בריק⁶, וכמובן פרסומים שלה על אודות ספרות ילדים כחוקרת⁷. כמו כן, עסקה שנים רבות בעריכה⁸. די בדוגמאות שהובאו כדי ללמד על רצף של יצירה לילדים לכל אורך הקריירה שלה ולמעשה למן עלייתה לארץ ועד פטירתה. לאור זאת, עולה השאלה מה הייתה הזיקה שבין הדימוי העצמי של המשוררת ובין התקבלותה כיוצרת לילדים ולמבוגרים? נזכיר, שלא זו בלבד שגולדברג כתבה בפועל לילדים, היא אף עסקה בתיאוריה של ספרות הילדים ובכך מימשה את יכולותיה כחוקרת וכתאורטיקנית. לאה חובב מרכזת ומסכמת את תורת ספרות הילדים של לאה גולדברג כפי שהיא באה לידי ביטוי

- 1 גרסה מוקדמת של מאמר זה הושמעה בכנס האקדמי במלאת מאה שנה להולדתה של לאה גולדברג, אוניברסיטת תל-אביב, מאי 2011.
- 2 ראו למשל: **אין פרפרים פה: ציורים ושירים של ילדי גטו טרזינשטאדט**, בעריכת א' קובנר, תרגמה לאה גולדברג, תל-אביב 1962.
- 3 ראו למשל: **הביתן הקטן: צרור אגדות עם**, תל-אביב 1945. **שבעת העורבים**, תל-אביב 1950.
- 4 למשל: **המפוזר מכפר אז"ר** לפי מהרשק שנדפס בשנת 1943. באותה שנה יצא לאור גם הסיפור **דאר** לפי מהרשק.
- 5 ראו למשל: **מר גוזמאי הבדאי** שפורסם ב- 1977 ו**אורי כדורי** משנת 1984.
- 6 בספרים הללו הטקסט מתלווה לצילומים, למשל: **"מלכת שבא הקטנה"**, תל-אביב 1956 ו**"הרפתקה במדבר"**, תל-אביב 1966.
- 7 אלה רוכזו על ידי לאה חובב, ראו: לאה גולדברג, **בין סופר ילדים לקוראיו**, תל-אביב 1978.
- 8 גולדברג שימשה כעורכת משנה ב"דבר לילדים" כבר משנת 1935. משנת 1943 עורכת את סדרת **"אנקורים"** לילדים בהוצאת ספרית פועלים ומשנת 1957 עורכת את הירחון **"אורות קטנים"** לילדי הגולה. רשימה מפורטת ומרוכזת של נקודות ציון בחיי לאה גולדברג וביצירתה ראו בספרו של גדעון טיקוצקי, **האור בשולי הענן: היכרות מחודשת עם יצירתה וחייה של לאה גולדברג**, תל-אביב תשע"א, עמ' 158-167.

במאמריה הפרוגרמטיים, ברצונות שלה על ספרי ילדים, בראיונות ושיחות. היא מצביעה על שלושה שלבים בהתפתחות כתיבתה של לאה גולדברג על ספרות הילדים, משנת 1935 ועד 1964. לפי חובב, מגמתה הכללית של גולדברג היא להגדיר מהי "ספרות טובה לילדים"⁹. חובב מדגישה את יחסה הרגשי של גולדברג כלפי עיסוק ביצירה לילדים ומצטטת אותה בטענה כי "ספרות לילדים היא עניין רציני מאוד, ויש להתייחס אל כתיבה לילדים ברצינות ובאהבה"¹⁰. במאמריה כתבה גולדברג על נושאי ספרות הילדים, ז'אנרים בספרות הילדים, הלשון והסגנון, משקל וחרוז. היא אף כתבה ניתוחים ספרותיים ליצירות עבריות ובינלאומיות לילדים.

לאה גולדברג לא הייתה יוצאת דופן בכך ששלחה ידה גם בכתיבה לילדים, ובמיוחד לא בדורה ובדור שקדם לה. נזכיר את זלמן שניאור בקובץ "לילדי ישראל: שירי ילדים" (1930), יעקב פיכמן בספרו "יוסי נוסע לארץ ישראל" (1931), ביאליק בקובץ "שירים ופזמונות לילדים" (1935), שלונסקי בספרו "עלילות מיקי מהו" (1947) ואלתרמן ב"ספר התיבה המזמרת" (1958). כל אחד מן המשוררים הללו פנה אל כתיבה לילדים ממניעיו שלו. אלטרמן הצעיר, למשל, נמשך אל ספרות הילדים ממניעים ביוגרפיים ואידיאולוגיים, כפי שמראה זיוה שמיר¹¹. אופק מציין כי שניאור וביאליק כותבים לילדים מטעמים סנטימנטאליים¹² וכי פיכמן כותב לילדים מטעמים פדגוגיים¹³. ההבדל בין המשוררים שהוזכרו כאן לבין גולדברג נעוץ בעובדה שהם, בניגוד אליה, לא הפכו להיות מזוהים כל כך בתודעה הציבורית עם כתיבה לילדים, לא בזמנם ולא היום. הם גם לא התמידו בכתיבה רציפה לילדים לאורך כל הקריירה שלהם ולפיכך הכתיבה לילדים נתפשת כאפיזודה בקריירה הספרותית שלהם. גולדברג לעומתם, לא זו בלבד שהיא כותבת לילדים ברציפות לאורך כל השנים, אלא היא אף חוקרת ספרות ילדים ומלמדת אותה. שיריה לילדים הולחנו ויצירותיה מודפסות שוב ושוב עד היום ולכן מקומה ומעמדה המרכזיים בשדה ספרות הילדים העברית נשמרים ביציבות.

במסגרת מאמר זה אינני מבקשת להתייחס למיתוס לאה גולדברג כפי שהתגבש משנת 1970, היא שנת זכייתה בפרס ישראל לספרות ושנת פטירתה – ועד היום, זהו נושא לדיון נפרד. מטרתו לבחון את כתבי לאה גולדברג בעודה בחייה. מה היא חשבה וכתבה על ספרות ילדים באופן כללי, כיצד תפשה את יצירותיה שלה וכיצד היא מתמרנת בין שני הקהלים שלה. מה היא ידעה שכתבו עליה. איך היא ידעה שהתייחסו אליה – ילדים והוריהם, מבקרים, מו"לים וחוקרים, מה היא חשבה על אופן ההתייחסות אליה, ויותר מכל מה הייתה הזיקה שבין הדימוי העצמי שלה כיוצרת למבוגרים ובין התקבלותה כסופרת ילדים?

9 לאה חובב, 'תורת ספרות הילדים של לאה גולדברג' (לעיל הע' 7), עמ' 9 - 12.

10 חובב, שם, עמ' 22, הע' 26.

11 ז' שמיר, 'תיבת הזמרה חוזרת: על שירת הילדים של נתן אלטרמן', **עלי שיח** 53 (תשס"ה), עמ' 61 - 65.

12 אוריאל אופק, **אנציקלופדיה לספרות ילדים**, רמת-גן 1970, עמ' 108, 749.

13 אופק, שם, עמ' 571.

התקבלות יצירתה של לאה גולדברג לילדים בקרב הקהל הרחב

יצירתה של לאה גולדברג לילדים זכתה כבר בחייה להתקבלות מיידית הן מצד הקהל: ילדים, הורים ומחנכים – והן מצד הביקורת. ברשימה מיום 21 בנובמבר 1958 בעיתון **"מעריב"** תחת הכותרת **"המזון הספרותי לילדינו – בספרות הילדים שלנו מרובה הקלוקל מן המשובח"** מציין משה בן-שאול את **"מה עושות האיילות"** כספר שירים מצוין העומד במסגרת רשימה מצומצמת של ספרים לילדים שהוא מגדיר כ"ספרים טובים" (יחד עם מרים ילן-שטקליס ואליעזר שמאלי), בניגוד לספרי ילדים רבים אחרים: "אסון אחר אצלנו הוא אסון 'הגננות סופרות'. כמעט כל גננת המספרת איזה סיפור קטן בגן על מיצי או על דובי או על פילפילון סבורה שעליה לכנס את סיפוריה בספר [...]".

בגיליון **"דבר"** מיום 18 באפריל 1969 כותבת רות בונדי על רבי המכר בישראל ועל נתוני הדפסות של מהדורות של ספרים בישראל כי בספריית פועלים נמכרים במיוחד ספרי לאה גולדברג **"איה פלוטו"**, **"מה עושות האיילות"** ו"**ידידי מרחוב ארנון**" (4-5 מהדורות כל אחד). אף קבצי השירה שלה למבוגרים, **"עם הלילה הזה"** ו"**מוקדם ומאוחר**" הופצו בחמש מהדורות כל אחד, כלומר חמישה עשר אלף עותקים והם נחשבים לרבי מכר.

בעיתון **"דבר"** מיום 20 בפברואר 1959 מפרסמת אנדה עמיר מאמר בשם "יופיו של יום-יום", ובו היא מתייחסת לסדרה של ארבעה ספרי ילדים, ביניהם **"אלה קרי הילדה מארץ לפלנד"** ו"**נוריקו סאן הילדה מיפן**", אותם תרגמה ועיבדה לאה גולדברג לצד צילומיה של אנה ריבקין-בריק. עמיר משבחת את הספרים: "במשך זמן קצר לא היה עוד ילד בישראל שלא התאהב באלה קרי... שפתה הפשוטה של לאה ההולמת מאוד את תכנו של הספר הקנתה לו כוח משיכה נוסף... ערכו של ספר כזה אינו מוטל בספק אם מבחינה לימודית כשלעצמה ואם מבחינת חוויה אסתטית טהורה ותמימה כאחת". דוגמאות אלה ממחישות את העובדה שספרות הילדים של לאה גולדברג, שלא כיצירותיה האחרות, שלעיתים היו שנויות במחלוקת, זוכה להערכה רבה בהדגשת איכותה הספרותית.

יחסה של לאה גולדברג אל ספרות הילדים שלה בראי יומניה

הקונצנזוס סביב יצירתה של לאה גולדברג לילדים הן מצד הקהל והן מצד הביקורת אינו דבר של מה בכך. מעמדה בשדה ספרות הילדים העברית הוא יציב והשפעתה על שדה זה הינה רבה, בין היתר בזכות תפקידיה כעורכת. עובדות אלה מעלות את השאלות האם וכיצד ביטאה לאה גולדברג ביומניה את פועלה במערכת הספרותית לילדים. כיצד הגיבה להצלחותיה בתחום זה? ומה מאהבת הקהל הותיר בה את רישומו?

מתברר, שביומניה של לאה גולדברג נמצאים אזכורים בודדים לעיסוקה בספרות ילדים – כתיבה, מחקר והוראה: ב-28 בנובמבר 1927, עוד לפני שעלתה לארץ ולפני שהחלה לפרסם לילדים היא כותבת ביומנה כך: "ומוטב בכל זאת לכתוב לילדים. לילד נחוצה הספרות. הילד מאמין בזה אשר הוא קורא. האנשים הבוגרים מחוכמים יותר מדי. [...] ואחד החלומות הכי יפים שלי, לכתוב

פעם ספר אגדות לילדים. אני יראה שלי לא ירשו לעשות שני דברים. זאת הפסימיות שישנה בי מן הטבע, ועוד דבר שאת שמו העברי איני יודעת. ברוסית קוראים לזה [נטייה להתפתות], ורק אם אשתחרר מזאת אי פעם אוכל להגיד לילדים כמה אני אוהבת אותם." שבע-עשרה שנה לאחר מכן מופיע בהערת אגב המשפט הבא: "היום ישבתי על שפת הים (ב"פילץ"). כתבתי מכתבים ושיר לילדים. שם היתה רוח קרירה, כמעט גן עדן." (19 ביולי 1954). כתיבת שיר הילדים וכתיבת מכתב נעשים כפעולה של פנאי ומנוחה.

באותה שנה היא מתייחסת למחזה לילדים שכתבה והביקורת העצמית בעקבותיו: "ובין היתר היו 'כל מיני דברים'. בין היתר – הצגת 'שלושה וארבעה'. אינני מרוצה לא מעצמי ולא מחבריי לעבודה. בעבודתי יש חלקים טובים עד טובים מאוד, יש לא טובים, בלתי גמורים, לא אורגניים (וחבל), בכל זאת אינני רוצה משפט צדק – רציתי בהצלחה ושמתחי כאשר באו אנשים ואמרו שזה יפה מאוד וחמוד מאוד ו-Carino Carino ("מותק מותק" באיטלקית), אח"כ הביקורת – איש לא שם לב לחסרונות האמתיים שבטקסט, ואיש לא העריך את המעלות האמתיות. אך באיזה אורח מוזר הייתה הביקורת הפושרת, בדרך כלל, לא בלתי צודקת." (25 בדצמבר 1954). היא מצרה על כך שהקהל התייחס למחזה בסלחנות ולא העריך את היתרונות ואת החסרונות של הטקסט עצמו.

ביום ה-17 באפריל 1957 היא מסכמת ביומנה כך: "פשוט לציין עובדות: (א) בכל זאת גמרתי מחזה ("ההר האילם" – ו.ט.). (ב) הופיע "כטוב בעיניכם". (ג) הופיע ספרי לילדים ["נוריקו סאן הילדה מיפן"] שעשיתי יחד עם אנה [ריבקין-בריק]. (ד) בכל זאת אני משתכרת די הרבה כסף. (ה) המכשיר עוזר לשמוע. (17 באפריל 1957). רשימה זו ממחישה עד כמה היא מתייחסת בשוויון נפש לעוד פרסום לילדים וכי היא בעיקר מקשרת את הופעת ספרה לילדים לבין פרנסה.

התייחסות אחת לכך שהיא מלמדת ספרות ילדים: "אתמול יום נורא. רווח רק בשעת ההרצאה המשעשעת על "החתול במגפיים". (5 בדצמבר 1961). והערת אגב אחרונה, לקונית לחלוטין: "יומיים אחרונים לפני הנסיעה. העבודה איננה מסתיימת. היום – כל ספר הילדים בשביל אנה [ריבקין-בריק]. צילומים ואח"כ עוד הטקסט באנגלית." (20 ביולי 1963).

אלה הם הנושאים המוזכרים. אך יש לציין גם מה לא מוזכר, שכן החסר מעיד לעיתים על העניין, לא פחות ואף יותר מאשר הקיים. ובכן, ביומנים אין זכר לעבודתה רבת השנים כעורכת ומספרת ב"דבר לילדים". אין התייחסות להתקבלות בקרב המבקרים, אירועים ספרותיים שנטלה בהם חלק, פגישות עם ילדים¹⁴, או ביטוי רגשי של הנאה, אתגר, סיפוק. אין הערות על מקורות היצירה, מנין הרעיונות, מנין המוטיבציה לתרגם סיפורים של סופרים רוסיים, מהם יחסיה עם קהיליית סופרי הילדים בארץ. כמו כן נעדרים מן היומנים טקסטים שכתבה לילדים או שהתלבטה לגביהם באיזה אופן. לא זו בלבד, אלא שלא נמצאת כל התייחסות למכתבי הערכה שקיבלה מילדים ובהם הם מביעים את אהבתם ליצירותיה ואת הערכתם אליה. ראו למשל דבריה ב"מכתב לקוראי 'ידידי

14 חובב, (לעיל הע' 7), עמ' 50 - 51.

מרחוב ארנון' בהקדמה לספר: "לעיתים קרובות מקבלת אני מכתבים מילדים הקוראים את סיפורי, ואחת השאלות החוזרת כמעט תמיד במכתבים אלה היא: 'האם זה היה באמת?'... וכל הילדים האחרים היו אז באים אלי והיינו משוחחים בעיקר על העניינים שלהם, כי, עלי להודות, שענייניהם ענינו אותי הרבה יותר מאשר ענייני שלי – אותם."¹⁵ על זה היא מספרת במבוא לספר, אך החוויות הללו אינן מתועדות ביומנים האישיים. במילים אחרות, מסתמן נתק בין מקומה הנרחב של ספרות הילדים בחייה המקצועיים של לאה גולדברג, לבין מקומה בעולמה הפרטי ובחייה האינטימיים כפי שהם באים לידי ביטוי ביומניה.

ממצא נוסף שראוי להדגשה הוא צורת ניסוח הקרדיט בספריה לילדים. כך למשל, בספר "מה עושות האיילות" היא כותבת: "שירים לילדים מאת לאה גולדברג". בשער הספר "מור החמור" נכתב: "סיפורה לאה גולדברג". על המדור "שיחות ספרותיות לילדים" שפורסם ב"משמר לילדים" בשנות הארבעים היא חותמת בפשטות "לאה". כל אלה הם ביטויים של צניעות אך גם של המעטה עצמית והם יוצרים חיץ בין יצירתה לילדים לבין פעילותה הספרותית בשדות אחרים. דומה שהיא מצניעה את הכתיבה לילדים, בעוד שהיא מדגישה את כתיבתה למבוגרים. כך נוצר רושם של הפרדה, מודעת או לא, בין שני התחומים.

ההפרדה בין כתיבה לילדים וכתיבה למבוגרים: האמנם היא מוצדקת?

נשאלת אם כן, השאלה האם רושם זה של הפרדה בין שני התחומים יש לו על מה להסתמך? ניתן אמנם להבחין בין האופטימיות והחדווה המאפיינת את שיריה וסיפוריה לילדים, מול הפסימיות והעצב האופפים את יצירתה למבוגרים. הלל ברזל כותב בעניין זה: "השירים לילדים, שאותם כתבה לאה גולדברג במשך שלושים וחמש שנים, מיום בואה לארץ ישראל בשנת 1935 ועד לימיה האחרונים, הם כאנטיתזה לפרחי העצב, שאף אותם טיפחה במשך שנים. בשירי הילדים מועתקת תמונת העולם מן האני הסובל אל היצורים התמימים, היפים ומלאי החן."¹⁶ במקום אחר הוא כותב: "אצל לאה גולדברג קיימים גם הבדלים יסודיים בין שיריה למבוגרים, הבנויים על חוויה אישית אוטוביוגרפית, טרגית ביסודה, ואינם חותרים למוסר השכל, לבין השירים לילדים, שהם עלילתיים, חותרים לחיך והיתול, וצפונה בהם מטרה חינוכית."¹⁷

ניתן להסכים עם אבחנתו של ברזל בדבר הנימה המאפיינת את היצירות, אולם בדיקה מדוקדקת של מכלול יצירתה של לאה גולדברג מעלה שקיימים קשרים עמוקים בין יצירותיה לילדים ואלה המיועדות למבוגרים.

15 לאה גולדברג, **ידידי מרחוב ארנון**, תל-אביב 2008, עמ' 5. וכן ראו גם: לאה גולדברג, "בין סופר ילדים לקוראיו", **אופקים** כרך י' חוב' א' (1956), עמ' 54 - 57.

16 הלל ברזל, **שירת ארץ ישראל: אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, לאה גולדברג**, תל-אביב תשס"א, עמ' 649.

17 ברזל, שם, עמ' 693, הע' 1.

ראשית, לאה גולדברג כותבת לילדים ולמבוגרים על נושאים אוניברסאליים המאפשרים לסגל ליצירתה נופך על-זמני. היא ממעטת מאוד להתייחס ביצירתה לבעיות השעה, לכן היא יכולה לעבד בהצלחה את מהרשק וצ'וקובסקי, המצטיינים אף הם בהומור נונסנס אוניברסאלי. שנית, היא כותבת לילדים ולמבוגרים תוך שימוש בתבניות שיר קלאסיות של משקל, חרוז ומקצב תוך הקפדה על הרמוניה וסימטריה. שלישית, כתיבתה משופעת בקטגוריות משותפות בעלות אופי בינארי: אור וחושך, יום ולילה, סטטיות ותנועה, יציאה ושיבה, דמיון ומציאות, ציפייה ואכזבה, בדידות ונהייה אחר שייכות – כל אלה עוברים כחוט השני הן בשירה לילדים והן בשירה למבוגרים.

במחזור המשולש "זכרון שלושה דרכים" מתוך הקובץ "ברק בבוקר" (1955) מתוארת יציאה לדרך ושיבה ממנה. הדרך אל הכפר היא השלישית מבין שלוש דרכים שהמחזור מתאר: בשיר הראשון – דרך המלך הרחבה אל מול האופק הנפתח, בשיר השני – שביל בשדה ביום חורף המייצג געגוע ובדידות, בשיר השלישי – הדרך אל הכפר לעת ערב המייצגת שגרה מבורכת של שיבה מעמל אל מנוחה. מבנה משולש זה מאפיין יצירות נוספות שיוזכרו להלן.

שירים נוספים של גולדברג עוסקים בתנועה המעגלית של היציאה והשיבה. במחזור "משירי הבן האובד" שפורסם בקובץ "על הפריחה" (1948) שיבת הבן מתרחשת בתוך דיסוננס רגשי הדדי שלו ושל אביו כשברקע מהדהדים משלי הבן האובד והשה האובד מתוך הבשורה על פי לוקס¹⁸. מנוחה גלבוה עמדה אף על הזיקות שבין שיר הילדים "דג הזהב" שפורסם בקובץ "מה עושות האיילות" (1949) לשיר למבוגרים "מחר" (בתוך: "ברק בבוקר" 1955) ולקשר של שניהם למוטיב הבן האובד¹⁹. שיר הילדים "ערב מול הגלעד", אף הוא מתוך "מה עושות האיילות" (1949), המוקדש לילדי קיבוץ אפיקים, עוסק באופן דומה בשה האובד, הפעם זהו שה ליטרלי ולא מטאפורי, השב אל אמו האוהבת. האב נעדר משיר הילדים ובמקומו מצוי אליהו הנביא הגלעדי אשר שומר על שנת הילדים וממלא את תפקיד הדמות הגברית הסמכותית²⁰. ויחד עם זאת מדגישים כל שירי הילדים שזכרו כאן את הקשר האמיץ בין האם לבנה, ואת היעדרו של האב מתוך מערכת יחסים זו.

השיר הסיפורי לילדים "איה פלוטו" (1957) בנוי אף הוא במבנה משולש במתכונת המאפיינת מיתוסים של גיבורי תרבות לפי התיאוריה של ג'וזף קמפבל: היציאה, החניכה והשיבה, ומתאר יום של הרפתקאות בחייו של פלוטו הכלבלב מקיבוץ מגידו, אשר צרכיו הפיסיים מסופקים, אך בדידות וחפיז אחר משמעות בחיים מביאים אותו לקרוע את החבל ולצאת, לראשונה בחייו, לתור את העולם. לאחר יום של חקירה ולמידה הוא שב בערב אל גדי ואל הקיבוץ, ושניהם הולכים לאכול ולישון באקט של שיבה קונפורמית אל מהלך החיים הרגיל לאחר פריצתו הנועזת לפני כן. לעומת

18 וראו גם: מ' גלבוה, 'מן הברית החדשה אל יצירתה של לאה גולדברג', עט הדעת ג (תש"ס), עמ' 93 - 102.

19 מ' גלבוה, "על שלושה רבדים בשיר "דג הזהב" ועל זיקתו לכלל שירתה של לאה גולדברג", בתוך: הנ"ל, "על ספרות ילדים ונוער", תל-אביב: רשפים, תשנ"ד, עמ' 74 - 80.

20 פרשנות מקיפה לשיר, גם בהקשר של הברית החדשה, ראו: י' מזור, 'ספרות ילדים בסבך האמביוולנטיות': ערב מול גלעד' ללאה גולדברג, מעגלי קריאה 22 (תשנ"ד), עמ' 37 - 42.

זאת, בשיר "כובע קסמים", אף הוא מתוך "מה עושות האיילות" (1949), חולמת הילדה הדוברת על כובע אשר באמצעותו תצא להפליג בעולם הגדול ותשוב אחר כך לביתה עטורת תהילה. כובע זה יאפשר לה להישמע על ידי המבוגרים ועל ידי בני גילה ויקנה לה כוח וסמכות החסרים לה בהווה. המסע המדומיין איננו יוצא אל הפועל בסופו של דבר, ובקריאה מגדרית מבטא השיר את עמדת הנחיתות של הילדה-האישה, ואת המחסומים הנפשיים והסביבתיים המונעים ממנה לממש את עצמה, בניגוד לפלוטו הכלבלב חסר העכבות.

אף שירים כגון שיר הילדים "ציפורי מסע" (בתוך: "מה עושות האיילות"), שהוא במהותו שיר טבע, והשיר למבוגרים "ציפורי מסע" ואפילו השיר המצוטט "אורן" (בתוך: "ברק בבוקר" 1955) העוסק ב"כאב של שתי המולדות", מציפים תאוות נדודים וכמיהה לנתיב בריחה מרוחק מן ההווה ומרמזים על תחושת חוסר שייכות, שתוצאתה היא התעוררות של הצורך במסעות²¹.

השירים שהוזכרו כאן, חלקם למבוגרים וחלקם לילדים, מקיימים זיקות אינטרטקסטואליות עם מסורת ארוכת שנים של סיפורי מסע בתרבות המערבית, למן האפוס בעולם העתיק דוגמת האודיסיאה, עבור דרך המעשייה האירופית ועד הרומן המודרני. ובייחוד הן מדגישות את הדיאלקטיקה בין אקט היציאה לאקט השיבה. קריאה ביוגרפית של הטקסטים הללו תחזק אף יותר את תמת המסע, אשר דומה שבעולמה של לאה גולדברג הוא צובר משמעויות מיוחדות בשל כמיהתה שלה לנסיעות ומסעות, וזהותה החצויה כמהגרת, שמעולם לא התכחשה לגעגועיה לאירופה ול"אירופיות". עניין זה עשוי להסביר אף את שיתוף הפעולה הארוך והפורח שלה עם הצלמת אנה ריבקין-בריק, אשר תוצאותיו הם ספרים רבים שנושאים חיי ילדים סביב העולם. אף לכך קיימות עדויות רבות ביומניה, וכבר בגיל שש-עשרה היא כותבת: "איני מרפה מן המחשבה, איך אחיה? הנה, כעבור חצי שנה גומרת אני את הגימנסיות ונכנסת לתוך האוניברסיטה שלנו. ומה הלאה? ללכת מכאן אין אפשרויות, ולכן, האם לנצח ליטא? [...] מה אוכל לכתוב, מה אוכל לתת אם אבלה כאן את כל חיי? איני רוצה בזאת. איני רוצה." (27 בנובמבר 1927).

מתוך עיון בקבוצת השירים שהצגתי, עולה שלמעשה אין הפרדה כה חמורה בין יצירתה לילדים לבין זו שלמבוגרים. כאמור, הטון שונה, עמדת הדובר שונה וכן גם רמת המורכבות של הרעיון המובע, אך ברמת התוכן החומרים זהים. ואין בכך פלא, שהרי אותה משוררת כדמות ביוגרפית, עומדת מאחוריהם.

דומה שמקרה מבחן זה, של תמת המסעות החוצה את יצירתה של לאה גולדברג שתי וערב, בגלוי ובמוסווה, מדגיש יותר מכל את חוסר היכולת להפריד באופן מהותי בין הסוגות בכתביה. על אף שהיא מנסה לטשטש את עובדת היותה משוררת לילדים, ומתאמצת להפריד בין שני תחומי היצירה שלה, דפוסי העומק של מכלול יצירתה מבטאים את ההיפך: היא מעריכה מאוד את עולם

21 והשוו ליצירות נוספות מתוך ספרות הילדים של לאה גולדברג: ד' שטרן, 'המסע הקסום כמוטיב מעשייתי בשירת הילדים ללאה גולדברג', מעגלי קריאה 13 - 14 (תשמ"ו), עמ' 91 - 95.

הילדים ולא כותבת לילדים באופן מנותק משאר יצירותיה. גם ביצירתה לילדים, ובמיוחד בה, ניתן לזהות רמזים מעולמה.

כתיבת יומן בהקשר של סוגיית ההתקבלות

יומנים עשויים להוות צוהר אל עולמה הפנימי של הכותבת אותם. בניגוד לאוטוביוגרפיה הספרותית, הנכתבת באמצעות תובנות הנוצרות בדיעבד ממרחק של שנים ומעידה על הכאן והעכשיו של הכותב, לא פחות מאשר על עברו, הרי שהיומן הוא מסמך הנכתב בזמן הווה, בדרך כלל לא מתוך מטרת אסתטיות אלא מתוך מניעים רגשיים. האוטוביוגרפיה הספרותית נוצרת כדי להגיע אל קהל קוראים, בעוד היומן האישי הוא סוגה הנכתבת למגירה ולא אמורה לצאת ממנה. היומן מסמן מרחב פרטי של ביטוי עצמי אישי והכתיבה בו היא ספונטנית ומשחררת לחלוטין ממוסכמות או מגבלות, ועל כן בעלת היבט תרפויטי דומיננטי²².

כתיבת יומן (בשפה האנגלית קיימת אבחנה בין Journal ל Diary) נחשבת לפרקטיקה מסורתית שגורה של שיח נשי, יחד עם כתיבת מכתבים וסיפורת אישית (Storytelling). בדרך כלל נתפשו הז'אנרים הללו כמבטאים וידויים סנטימנטליים או טקסטים קלישאתיים ולפיכך לא ראויים למחקר אקדמי. בשנות השישים של המאה העשרים התהפכה מגמה זו, מתוך ההבנה שיומנים מבטאים במיוחד את האמת האותנטית של הכותבת (?הכותבים?) ומבטאים את האני הפרטי (Private Self) שלה (שלהם?) בצורה הטובה ביותר. יתרה מזאת, ג'פרי סמרפילד מתאר את תפקודו של היומן האישי כמרחב טקסטואלי פתוח ובטוח לחקירת הממדים האישיים של הרגש והאינטלקט²³. הטיעון שהיומן האישי הוא מפתח להעצמה, ובמיוחד להעצמה נשית, כפי שמציגה זאת מרלן שיווי²⁴, עולה בקנה אחד עם ההכרה בחשיבותו ובעוצמתו של הקול האותנטי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתתי-סוגות אוטוביוגרפיות שונות. זאת ועוד, יומנים אישיים וספרות אוטוביוגרפית, במיוחד של נשים יוצרות – סופרות, משוררות ואמניות, הפכו בשנים האחרונות לטקסטים קאנוניים ולחלק בלתי נפרד

22 בהקשר זה ראו את מחקרה של לאורה קינג, אשר עוסקת בטיפול בנפגעי טראומה באמצעות כתיבת יומנים: L. King, (2002). 'Gain without pain? Expressive writing and self regulation'. In: S. Lepore. and J. Smyth (eds.), **The writing cure: How expressive writing promotes health and emotional well-being**, Washington DC., 119-134. גישה טיפולית זו הולכת וצוברת תאוצה בעשורים האחרונים, במקביל לעניין הגובר והולך בסיפור האישי (Personal Narrative) ככלי ביטוי אותנטי לעולמו של המספר. וראו גם מחקרה של רבקה תובל-משיח, למשל: 'התמודדות נרטיבית וקוגניטיבית עם טראומה', **שיחות** 18 גל' 2 (2004), עמ' 147 - 155.

23 מצוטט אצל: **NWSA Journal: Journal of the National Women's Studies Association** vol. 5 no. 2 (1994), pp. 276-290. ובמיוחד ראו שם, עמ' 278 - 279.

24 M. Schiwy, 'Taking things personally: women, journal writing and self creation', **NWSA Journal: Journal of the National Women's Studies Association** vol. 6 no. 2 (1994), pp. 234-254.

מתוכניות הלימודים האקדמיות העוסקות בלימודי מגדר. מגמה זו התרחבה עוד יותר, כשהאקדמיה החלה לעסוק גם בכתביהן האישיים של נשים "פשוטות" – מתוך ההנחה שהם משקפים את החיים האמתיים "מבפנים"²⁵.

המקרה של לאה גולדברג הוא שונה, בהיותה אישיות ציבורית, אישה אינטלקטואלית המודעת היטב למעשיה. ביומניה מצויות עדויות לכך שידעה בוודאות שיום יבוא והיומנים יחשפו לעין כל²⁶. נשאלת, אם כן, השאלה האם בשל ידיעה זו היא מזכירה פעמים ספורות בלבד את תחום ספרות הילדים, בו היא כל כך מעורבת? שהרי גם אם כתיבה לילדים נתפשת בעיניה כתחביב או עיסוק צדדי, כיצד ניתן להסביר את העובדה, שהיא מזכירה פעמים רבות תחביב אחר שלה – הציור.

לא בלתי סבירה האפשרות שהכתיבה לילדים איננה די מאתגרת, עד כדי כך שתעסוק בה ביומניה. מרמזים שונים עולה שהיא רואה בכתיבה לילדים מקור פרנסה ותו לא, כשם שאין היא מזכירה את העובדה שהתפרנסה בשנות השלושים גם מכתבת חרוזי פרסומת.

ושמא אין היא רואה חשיבות אומנותית ביצירתה לילדים? האם היא מתביישת ביצירתה לילדים? זהר שביט דנה בדימוי העצמי של סופרים לילדים, ומדגישה את הדימוי העצמי הנמוך יחסית של סופר הילדים, בהשוואה לדימוי העצמי של הסופר למבוגרים. על אף מגמת השינוי שאפיינה את המעבר למאה העשרים, עדיין נותרו הסופרים לילדים בשולי הממסד הספרותי. עובדה זו גורמת להם להתכחש לכך שהם סופרים לילדים, ולטעון שהם כותבים לכל סוגי הנמענים.²⁷

אפשר שלאה גולדברג נמשכה לעולמם של ילדים מסיבות אחרות, אישיות. אולי מפני שהיא עצמה לא זכתה ללדת ילדים. ואולי מפני שילדים – בניגוד לעמיתיה ומבקריה המבוגרים – זיכו אותה באהבה ובהערכה להן הייתה זקוקה.

יחד עם זאת, היא לא רואה עצמה כמשוררת לילדים. בדימוי העצמי שלה היא משוררת למבוגרים, שאיננה מזהה עצמה מבחינה מקצועית ואמנותית עם כתיבה לילדים, וככל הנראה לא זה התחום בו שאפה להטביע את חותמה. כבר ב-3 בספטמבר 1926, לאחר שתרגומיה לשירי אלכסנדר בלוק נדחו, היא מחליטה לשלוח ל"העולם"²⁸ שני שירים מקוריים וכך כתבה ביומנה: "ובכל זאת, אני רוצה להיות סופרת, בכל זאת בזה אני תולה את עתידי ואת כל חיי, זוהי מטרתי היחידה, ואם אני לא אגיע

25 J. Nolte LensinK, 'Expanding the boundaries of criticism: The diary as female autobiography', *Women's Studies* 14 (1987), pp. 39-53.

26 ביום 25 ביוני 1963 היא כותבת: "שהרי או שאשמיד את היומן, או שידעו 'החוקרים הצעירים' לפי ההקשר", ראו: לאה גולדברג, *יומני לאה גולדברג*, ר' וא' אהרוני (עורכים), תל-אביב 2005, עמ' 446. כמו כן היא נוהגת לכנות אנשים בשמות קוד ולא בשמם המפורש וראו לעניין זה המבוא ליומנים בו מתייחסים העורכים למלאכת פענוח הצפנים בהם, אהרוני, שם, עמ' 17.

27 ז' שביט, *מעשה ילדות: מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים*, תל-אביב 1996, עמ' 134 - 145.

28 שבועון ההסתדרות הציונית העולמית.

אליה, אם אין לי כישרון, אז אחת היא לי מה שהחיים יעשו ממני. מבלי להיות סופרת, אין כבר ערך בשבילי לשום דבר".²⁹

למעשה כל תחום ספרות הילדים מצטייר כזירת מאבק בעולמה של לאה גולדברג. היא צמאה לאהבה, נלחמת על התקבלותה במישור האישי ובמישור הציבורי. היא אישה ערירית, יחידה בחבורה של גברים משוררים – חבורת "יחדיו", ולאחר מכן נאלצת להיאבק על מקומה באקדמיה, ומאז ומעולם מתנודדת ביחסה לארץ ישראל מול יחסה לתרבות אירופה. לפיכך זיהויה כמשוררת מובהקת לילדים עשוי היה לערער את מעמדה בתוך השדות האקסקלוסיביים אליהם שאפה להתקבל. העמדת הכתיבה לילדים במרכז עולמה הפרסונאלי והפרופסיונאלי תחזיר אותה לתוך התחום הנשי, החלש, לשולי המערכת הספרותית. בעוד שהיא רוצה להיות שוות ערך בתוך העולם הגברי השולט במערכות התרבותיות. לשם כך עליה לטשטש, אפילו בעיני עצמה, את המקום והחשיבות שיש לכתיבה לילדים בעולמה.

יומניה של לאה גולדברג, על מה שיש בהם, ובעיקר על מה שאין בהם, מבטאים היטב את תחושת הדחייה, האיום והחשש מפני הדרתה מתוך לב המערכת הספרותית, ומכאן יחסה האמביוולנטי אל כתיבה לילדים.

29 אהרוני (לעיל הע' 26), עמ' 98.